

УДК 339+32 (497.11 "18" : 929 Живковић-Нишлија С.
94 (497.11) "1804/1813"

СТЕФАН ЖИВКОВИЋ НИШЛИЈА, ИСТАКНУТИ УЧЕСНИК ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Апстракт: *Стефан Живковић Нишлија је несумњиво истакнута личност из периода Првог српског устанка. Од првих дана устанка се укључио у борбу против Турака. Као трговац за време устанка се изузетно обогатио и финансирао устаничку Србију. Био је један од првих српских дипломата. Умро је у изгнанству у Полтави 1835. године.*

Кључне речи: *Први српски устанак, трговац, дипломата, ратни лиферант, Београд, Земун, Правитељствујушчи совјет.*

О учешћу људи са југа Србије у Првом српском устанку и улози коју су у њему имали истакнути појединци, релативно је мало писано. Један од разлога за такво стање је и чињеница да је, у време када се понајвише сакупљала грађа о устанку и бележила сећања преживелих устаника, средином XIX века, југ Србије још увек био под турском влашћу. Тек су радови и истраживања академика В. Стојанчевића у новије време ближе осветлили овај проблем. Детаљније су обрађене борбе на овом подручју, учешће народа Нишке, Лесковачке, Прокупачке и Пиротске нахије, као и деловање истакнутих појединаца, као што су кнез

Момир Стојановић, Илија Стреља и други.

Међутим, лик Стефана Живковића Нишлије и његово деловање за време устанка, па и после њега, и даље су незаслужено остали у сенци. То је просто несхватљиво, јер се не ради само о истакнутом учеснику устанка, већ и о човеку који је имао тако занимљив животни пут да би се о њему могао написати прави пуустоловни роман.

Био је роб и господар, ћурчија и дипломата, српски буљубаша и руски пуковник, трговац и ратни лиферант и храбри борац рањаван на бојном пољу, чамио је у затвору и био приман

на дворовима три цара: руског, аустријског и турског. Позајмљивао је и по 10.000 дуката Правитељствујушчем совјету, а умро је као сиромас са скромном државном пензијом. О њему је писао и велики аустријски канцелар Метерних, а код нас, сем малог прилога Милована Ристића¹, скоро нико.

Стефан Живковић Нишлија рођен је 70-тих година XVIII века у једном селу близу Ниша, због чега је до краја живота носио надимак Нишлија, што је срећна околност јер нам омогућава да га у сачуваној и доступној грађи разликујемо од његовог имењака Стефана Живковића Телемаха који је такође играо значајну улогу у току устанка. Рођен је у злехудој и сиромашној рајетинској породици Илије Кристића, до те мере сиромашној да га је отац, да би исплатио пореске и друге обавезе, продао као роба за 100 гроша ћурчији Константину из Београда, иначе пореклом из Грчке.²

По тадашњем обичају, Стефан би, пошто му се отас звао Илија, требало да се презива Илић. Међутим, љут на оца што га је продао као роба, узео је презиме према свом стрицу Живку. Када је постао имућан трговац, редовно је оцу слао новац, али никада није хтео да га прими у кућу нити да се сретне са њим.

Овако несретан почетак живота сигурно није обећавао ништа добро младом Стефану. Међутим, окретно и бистро момче брзо је научило занат, успут је научио грчки и турски језик,

главне трговачке језике на Балкану тога доба. Нешто касније добро је научио немачки и руски, па је за оно време био прави полиглот међу Србима.

Крајем 90-тих година XVIII века Стефан успева да напусти ћурчију Константина и прелази у Земун, где започиње са трговачким пословима. Брзо је напредовао посредујући између Балкана и средњевропског тржишта. Бавећи се трговином путовао је све до Цариграда и Солуна, тако да је постао интересантан за аустријску пограничну обавештајну службу која га је често користила да прибави одређене информације, о чему постоје и бројни докази.³ Постао је човек од поверења познатог аустријског пограничног команданта, мајора Митезера, што му је омогућило да повремено са успехом шверцује одређену робу преко границе уз повећану добит. Тако је, захваљујући тим везама, врло брзо добио аустријско поданство и статус земунског грађанина.

Пошто је успешно регулисао држављанство, захваљујући успешним трговачким трансакцијама, често и врло сумњивим, брзо му је растао и углед у земунској чаршији. Већ 1799. године успео је да из заоставштине земунског трговца Јанка Малаве купи кућу за 3.505 форинти, чиме је дефинитивно учврстио статус у трговачком естаблишменту Земуна. Иначе, ту је кућу већ 1803. године препродао за 5.000 форинти, што речито говори о његовој способности да увећава капитал.⁴

¹ М. Ристић, Стефан Живковић-Нишлија, први војни лиферант и зајмодавац обновљене Србије Карађорђевог доба, *Историјски гласник*, бр. 1-2, Београд 1953, 89-96.

² М.Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих Срба*, Београд 1888, 164-165.

³ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 1, Београд 1935, 337.

⁴ Историјски архив Београда (ИАБ), ЗМ, 1809, Ј 686.

На једном од својих трговачких путешствија по Србији упознао је и своју будућу, прву, супругу, будући да се два пута женио. Потицала је из угледне фамилије остружничког кнеза Максе Ранковића и са њом ће у браку имати четворо деце.⁵

Почетком 1804. године Стефан Живковић Нишлија је угледни земунски трговац са солидним капиталом и одговарајућим угледом у чаршији, добрим везама са аустријским пограничним властима, развијеним трговачким пословима од Беча, Пеште и Темишвара до Цариграда и Солуна. Делује као солидан пословни човек са бројном породицом. А онда је избио Први српски устанак и животни пут овог човека је кренуо сасвим другим стазама.

Први српски ратни лиферант

Када је у фебруару 1804. године избио Први српски устанак, пред устанике се одмах, после неколико првих окршаја са Турцима, поставио проблем муниције, односно барута и олова. У тим првим борбама за кратко време је истрошена залиха муниције коју је, мање-више, сваки устаник имао код себе. Оружје у почетку није било примарни проблем, јер су у устанак кренули људи који су већ имали сакривено оружје. Међутим, како су пристизали нови борци, појавио се и проблем набавке пушака.

Први који је покушао да реши тај горући проблем био је прота Матеја Ненадовић, који већ крајем фебруара одлази у Земун код мајора Митезера, старог пријатеља породице Ненадовић, са молбом да устанике помогне муницијом. Митезер је проти објаснио да он као погранични офи-

цир то не може да уради, јер би тиме утицао на односе између Аустрије и Турске. Међутим, био је спреман да га повеже са својим поверљивим човеком који би кришом од званичне власти устанике снабдевао муницијом. Одмах је позвао Стефана Живковића Нишлију и на лицу места уговорена је прва испорука муниције за устанике који су опседали Шабац под командом Јакова Ненадовића. О том првом сусрету и првим испорукама, прота детаљно пише у својим мемоарима.⁶

Прва испорука муниције била је скромна, вредела је само 9 млетачких дуката, које је прота исплатио на лицу места. До муниције се у та ратна времена тешко долазило. Тада је Живковић испољио све своје трговачке способности и покренуо бројне везе. Већ 10. марта његове испоруке вределе су преко 600 сребрних форинти по товару и појавио се озбиљан проблем плаћања, јер устаници нису имали довољно новаца да муницију уредно плаћају, а Живковић, као промућуран трговац, није ни помишљао да у та несигурна времена даје муницију на вересију. Проблем је решен на обострано задовољавајући начин. Устаници су уместо новца Живковићу давали угајене свиње, које је он продавао на пештанским и бечким пијацама и тако намиривао дугове, наравно са великом зарадом. Како наводе неки извори, његова зарада се кретала од 30 до 50 процената.⁷

Мада су се касније и други земунски трговци укључили у уносни посао снабдевања устаника, Живковић је ипак остао највећи лиферант,

⁵ М.Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 165.

⁶ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Београд 1939, 92-98.

⁷ Л. Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка I*, Београд 1979, 99-110.

јер су и његове везе са пограничним властима биле најчвршће. Он је био не само њихов обавештајац и човек од поверења, већ и најдарежљивији у потплаћивању. Тако је и настала велика афера, када је Живковићев повереник Исмаил Тосун, ноћу, поред свих стража, лађом са аустријске стране пребацио Миленку Стојковићу троја кола пуна барута, олова и пушака. Због тога је погранични официр, мајор Чарноци, по казни премештен са дунавске границе у неки забачени гарнизон.⁸

Како се устанак разбуктавао и борбе шириле, тако су и устаничке потребе постајале све веће, па су се у складу са тим све више ширили и послови Стефана Живковића Нишлије. Сада су његови напори почели да се усмеравају са трговине и на производњу. У Земуну је закупио једну велику зграду и у њој запослио 60 земунских сиромашних Јевреја да му даноноћно израђују фишеке за пушке.⁹

Сваке четврте ноћи његови повереници су пребацивали за Србију по 7-8 буради пуних фишека. Када је Аустрија, не желећи да квари односе са Турском у време док јој прети непосредна опасност од Наполеона, заштрила режим контроле на граници, неки земунски трговци су почели да одустају од послова са оружјем и муницијом, који су иначе били најуноснији. Живковић је настављао и даље. Полиција у Земуну је једне ноћи, вероватно на доставу његових конкурентата, опколила кућу у којој се налазила његова "мануфактура" за израду фишека и извршила претрес. Није на-

шла ништа, јер је кућа била празна. Очигледно је Живковић, преко својих веза на време сазнао за полицијску акцију и предузео одговарајуће мере.¹⁰

Упркос свим препрекама, послови Стефана Живковића Нишлије са устаницима били су у сталном успону. Већ у мају 1804. године он тешко може да удовољи свим захтевима па узима ортака, трговца Николу Целата, коме је поверио да снабдева устанике низводно од ушћа Мораве у Дунав, који су углавном били под командом његовог старог познаника војводе Миленка Стојковића. Тај део границе на Дунаву је Живковићу био посебно важан због трговачких веза са Влашком, одакле је набављао со, намирницу која је већ почела да понестаје у Србији.¹¹

Стефан Живковић Нишлија је устаницима чинио и друге услуге. Прота Матеја детаљно у својим "Мемоарима" описује како им је помогао да се организује путовање прве српске делегације за Русију 1804. године. Живковић им је обезбедио превоз Дунавом до Оршаве, лађу, веслаче и неопходну храну. У Оршави је преко својих веза издејствовао да српску делегацију прими аустријски пуковник, командант места и да им без проблема реши све папире потребне за пут, а затим им је набавио и одговарајућу кочију да наставе пут преко Влашке и Молдавије за Русију. У том опису путовања низ Дунав, прота са сетом описује како они у својој лађи замишљени и забринуте клизе низ Дунав, а иза њих у другој лађи Стефан Нишлија са музикантима, уз вино и песму

⁸ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 5, 850-851.

⁹ С. Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог српског устанка*, Нови Сад 1974, 55.

¹⁰ Исто.

¹¹ С. Гавриловић, *Аустријска царевина и устаничка Србија 1804-1815, Европа и српска револуција 1804-1815*, Нови Сад 2004, 130.

путује. Овде се први пут сусрећемо са неким особинама овог занимљивог човека, које ће његови савременици касније често истицати: волео је вино, песму и жене, како кажу, преко сваке мере. Његово јужњачко порекло је несумњиво долазило до изражаја.

Веома важну улогу је Живковић имао и у закључењу првог ратног зајма у историји Србије. Првих неколико месеци устанка, Карађорђе и друге војводе су сакупљали новац и стоку и некако плаћали основне набавке за устаничку војску. У мају 1804. године, када су се борбе све више разгоревале и потребе постајале све веће, како за оружјем и муницијом, тако и за другом војном опремом, новац је постао прека устаничка потреба. Апели устаника Србима у Војводини да новцем помогну устанак нису уродили плодом и донета је одлука да се затражи зајам код земунских трговаца у висини од 5.000 гроша. Главни посредник у склапању овог првог финансијског уговора устаничке Србије био је Стефан Живковић. Зајам је закључен 15. маја 1804. године. Квите овог зајма потписали су Карађорђе и његове војводе, гарантујући отплату новцем и стоком.¹²

Нема сумње да је у свим пословима са устаницима Живковић лепо зарађивао. Неколико година касније руски представник у Београду, Родофиникин, сматрао га је за једног од најбогатијих људи у Србији. Али је такође сигурно устаницима учинио и многе услуге које су значајно помогле развоју устанка. Његови савременици су то лепо уочили и већ у првим песничким делима из тог периода о њима пишу. Вероватно прву песму о почетку српског устанка написао је и обја-

вио Гаврило Ковачевић у Будиму 1804. године. О улози Ст. Живковића Нишлије он пева:

*"Благородност и хвала...
Особито Земунцем..
Који Љубав и ревност
Јесу показивали,
Сервијанце у нужди
Сложно су заступали.
Живковићу Стефану
Многа љета буди
Његови су највећи
У том били труди."¹³*

Слично о Живковићу пева и Симе Милутиновић Сарајлија у познатој "Србијанки", називајући га "Нишлија у Земуну живи".

Прва дипломатска мисија Стефана Живковића Нишлије

Започет као буна противу терора дахија, српски устанак се постепено претвара у борбу за ослобођење од турске власти. Свесни да у тој борби не могу успети без помоћи великих сила, прво су се устаници обратили Аустрији и били одбијени. Затим је уследила напред наведена депутација код руског двора, где су од кнеза Чарторијског добили јасан одговор да је Русија заузета сукобом са Наполеоном и да се не може ангажовати на Балкану. Добили су и добронамеран савет да почну преговоре са Портом, а Русија ће им дипломатским путем помоћи.

Почетком 1805. године враћају се посланици из Русије на челу са протом Матејом и у априлу, на скупштини у Остружници, устаници дефинишу своје захтеве према Порти и одређују делегацију за преговоре. Из пуномоћја, које је написано 01.05.1805.

¹² Л. Арсенијевић Баталака, *нав. дело*, 141.

¹³ А. Гавриловић, *Бранково коло*, бр. 25-26, Сремски Карловци 1900.

године, види се да су у делегацији били прота Алекса Лазаревић из Шопића, "господар Стефан Живковић-Београђанин" и Петар Новаковић Чардаклија. За само годину дана од анонимног трговца из Земуна постао је "господар Стефан". Као и у свакој револуцији, и у овој српској се брзо гине или брзо напредује.¹⁴

У дефинисању српских захтева према Порти, Живковић активно учествује. Слаже се са прва два захтева: да све дажбине султану плаћају једнократним одсеком и да сами врше судску и управну власт, чиме би стекли значајну аутономију и сигурност. Са трећим захтевом, да Турци напусте градове и да их запоседне српска војска, Живковић се није слагао, сматрајући да је нереалан и да Турци то никако неће прихватити, чиме се доводе у питање и прва два захтева који се по његовом мишљењу могу остварити. Чак је устаницима објашњавао да се у Цариграду по пописима воде у Србији као градови и рушевине давно напуштених градова, као што су Кулич, Рам итд, чиме је показао и одлично познавање турске администрације.¹⁵

Сви историчари који су писали о Првом српском устанку имају неподељено мишљење да је Стефан Живковић Нишлија одиграо велику улогу у овој мисији и да је стекао велике заслуге за победу на Иванковцу која је убрзо уследила. Српска делегација је стигла у Цариград када је тамо на двору већ победила ратоборна струја која је одлучила да се на Србију упути Хафиз паша са царским трупима и умири побуњена раја.

Са одличним знањем грчког и турског језика, са јаким везама на турском двору и нарочито у Васељенској патријаршији, обилато трошећи дукате на подмићивање, Стефан Живковић је убрзо сазнао детаље турског ратног плана, тачан датум и правац кретања Хафиз пашине војске, као и да ће српски делегати бити ухапшени. Захваљујући својој умешности успео је да неопажено напусти Цариград и да се пробије до Србије. Претходно је обезбедио поуздане људе који су његове другове прокријумчарили на један страни брод, тако да су тек крајем године преко Одесе стигли у Србију.

На време је стигао до Карађорђа, открио му турски план и дао му времена да се припреми за одлучну битку. Чак је подмићивањем успео да неутралише Алију Гушанца, да не крене у сусрет Хафиз паши, већ да мирно остане у београдској тврђави. Епилог свих његових радњи, због којих је и главу стављао у торбу, била је велика српска победа на Иванковцу која је истовремено значила и преокрет у целом устанку.¹⁶

Најкраћу дефиницију Живковићевих заслуга у овим догађајима дао је Л. Арсенијевић Баталака: "Он је овако смишљеним својим поступком велику и неоцењиву услугу народу српском учинио, али је рђаво доцније награђен..."¹⁷

Сада је већ Живковић потпуно ангажован у српском устанку. Не занемарујући своје трговачке послове, он обавља и друге одговорне задатке. Када је заузето Смедерево, Карађорђе доноси одлуку да смедеревска тврђава

¹⁴ Р. Перовић, *Први српски устанак, акта и тисма*, Београд 1977, 125.

¹⁵ В. Караџић, *Грађа за српску историју*, Београд 1898, 48-50.

¹⁶ Опширније о овим догађајима види: Л. Арсенијевић Баталака, *нав. дело*, 161-179; В. Караџић, *нав. дело*, 53-56.

¹⁷ Л. Арсенијевић Баталака, *нав. дело*, 179.

постане главна база и утврђење српске војске. Стефан Живковић Нишлија добија задатак да поправи тврђаву и снабде је потребним залихама што је са успехом и урадио.¹⁸

На врхунцу моћи

После ослобођења Београда Стефан Живковић се стално настањује у њему. У време опште грабежи турске имовине, он је изгледа одлично профитирао. Пошто је већ имао знатан капитал, јефтино је покуповао бројне куће и имања у граду, која је касније уз велику добит препродавао. У извештају једног аустријског конфидента из Београда детаљно се наводи његова непокретна имовина, бројне куће, воденице-суваче, стока итд. Наводи се да на велико тргује житом и стоком, сољу и да врши велике набавке за српску војску. Такође је у ортаклуку са већим бројем трговаца, који за његов рачун тргују текстилом и бакалском робом.¹⁹

Бројни су и други извори који потврђују његово велико богатство. На пример, Родофиникин у једном од својих првих извештаја из Београда наводи да су два најбогатија човека у Србији Младен Миловановић и трговац Стефан Живковић, за кога још наводи да у сталној пратњи има 200 наоружаних момака.²⁰ Још је интересантнији податак који је оставио Вук Караџић. Он наводи да је Живковић био толико богат да је често позајмљивао новац Правитељствујушчем совјету за финансирање ратних потреба. Једна

позајмица је износила чак 10.000 дуката.²¹

Подацима које је оставио Родофиникин треба веровати, јер он је располагао новцем који су Руси послали као помоћ устаницима. Сачувано је писмо Правитељствујушчем совјета Родофиникину од 1.5.1808. године којим га моле да исплати 2.900 гроша Стефану Живковићу за 10.000 ока брашна и 10.000 ока жита, које је овај увезао за потребе устаничке војске. Из документа се види да је тај новац исплаћен Живковићу.²²

Сличног је садржаја и писмо Карађорђа Родофиникину којим га обавештава да су у Београд пристигле лађе са сољу које су набавили Стефан Живковић и Младен Миловановић.²³ Писмо је датирано 27.6.1808, значи у време када су ова два моћника још увек били у слози.

У то време Живковић полако ликвидира своје послове у Земуну, међутим, трговачку фирму не гаси, већ и даље уредно плаћа порез на њу, о чему је сачувана документација у фонду земунског магистрата у београдском архиву. У том фонду је сачувана и објава којом се 20.3.1807. године дозвољава супрузи Стефана Живковића да може из Земуна отпутовати у Београд са децом да посети мужа. Са овог путовања она се неће више враћати. Настанила се у Београду и ту је завршила живот под трагичним околностима.²⁴

¹⁸ М. Вукићевић, *Карађорђе*, књ. II, Београд 1907, 302-304.

¹⁹ ИАБ, ЗМ, 1809, J 1070.

²⁰ В. Ђорђевић, *Карађорђе и Русија*, *Отаџбина*, бр. XVI, Београд 1887, 75.

²¹ В. Караџић, Б. Ковачевић, *Први српски устанак*, Београд 1949, 195-201.

²² Р. Перовић, *нав. дело*, 341.

²³ В.Б. Савић, *Карађорђе, зборник докумената*, Крагујевац - Горњи Милановац 1988, 388.

²⁴ ИАБ, ЗМ, 1809, J 686.

Са капиталом ишла је и политичка моћ. У ослобођеном Београду Живковић је убрзо постао заменик команданта града. Командант је био Младен Миловановић. Родофиникин о томе изричито извештава своје претпостављене 8.8.1807. године: "У Београдској тврђави командант је Младен Миловановић...у време његове одсутности градом управља трговац Стефан Живковић."²⁵

О том његовом статусу сведочи и извештај пуковника Перша из Земуну упућен команданту петроварадинске Војне крајине барону фон Симбшену. У том извештају Перш наводи српске главаре у Београду и на списку од 10 лица Живковић је други, иза Младена Миловановића.²⁶ О значају Живковића и његовој улози у том периоду можда најбоље сведоче извештаји аустријских конфектената и обавештајаца из устаничке Србије. Они практично прате сваки његов корак и прецизно извештавају претпостављене. Пуковник Перш у пет својих рапорта бави се Живковићем у периоду август-октобар 1807. године. И он наводи да је Живковић можда најугледнији човек у граду, да је главни Карађорђев човек за везу са Србима у Срем, извештава о активностима Младена, Стефана Живковића и војводе Милоја Петровића, педантно извештава о сваком његовом одсуству из Београда итд.²⁷

Занимљива сведочанства о Стефану Живковићу су оставила и два аустријска великодостојника, лични изасланик цара Франца гроф Јозеф

Мајлат и командант војне крајине надвојвода Лудвиг.

Гроф Јозеф Мајлат је априла 1807. године по налогу цара Франца боравио у Београду са циљем да се лично информише о приликама у Србији и о томе извести цара. Он у свом извештају наводи да је Карађорђе у време његове посете био одсутан због ангажовања на фронту и да су га дочекали његови најугледнији људи, па наводи Младена Миловановића, Стефана Живковића, Милоја Петровића и Хајдук Вељка Петровића. Почасним одредима коњице који су у његову част извели пригодне вежбе командовали су Вељко Петровић и Стефан Живковић.²⁸

Маја месеца идуће, 1808. године, дошло је у Земуну до сусрета Младена Миловановића и Стефана Живковића са надвојводом Лудвигом и генералом Симбшеном. У писму свом брату, надвојводи Карлу, Лудвиг детаљно описује живописно обучене Србе и њихову пратњу, наводећи и детаље из разговора у којем је он предлагао устаницима да се ставе под покровитељство аустријског цара.²⁹ Овај састанак у Земуну, за који не можемо да утврдимо да ли је одржан са знањем Карађорђа, изазвао је и међународне реперкусије. Сматрајући да су угрожени њихови интереси на Балкану, Руси преко свог посланика у Бечу, грофа Куракина, оштро протестују код аустријског министра иностраних послова грофа Стадиона. Тако се, стицајем околности, Стефан Живковић нашао у улози једног од актера међународног инцидента. Целу ствар је за-

²⁵ В. Ђорђевић, *нав. дело*, 78-81.

²⁶ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 4, Суботица 1938, 752.

²⁷ *Исто*, 802-940.

²⁸ *Исто*, 1016-1028; С. Гавриловић, *Војводина и Србија...*, 128-132.

²⁹ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 4, 604.

кувао Родофиникин, који је у извештају Прозоровском навео и да је том приликом Младену Миловановићу понуђено да добије титулу аустријског грофа, а Живковићу, као другом по рангу, титула барона.³⁰

Те исте године, Живковић је опет у једној дипломатској мисији, овог пута незваничној и тајној. Наиме, почетком октобра 1808. године, Порта још једном покушава да умири Србе. Овог пута она преко видинског архимандрита Дионисија шаље устаницима поруку да могу да се обрате Порти са захтевима за аутономију, прихватајући да се о томе поведу преговори, али уз услов да у тим преговорима не учествују стране силе. Са архимандритом Дионисијем се у близини Пореча састао Стефан Живковић у пратњи митрополита Леонтија и Родофиникина који је био ту инкогнито, преобучен у српску ношњу. Резултат ових преговора је био одговор Срба да не могу прихватити преговоре без гаранција великих сила.³¹

Из 1808. године потиче и један занимљив податак који сведочи о Живковићевој способности да процени ситуацију у ширим размерама. Наиме, те године је његов стари познаник Митезер, сада већ пуковник, боравио у Београду на путу ка Травнику, где је послат на конзулску дужност. Сусрео се са Живковићем и као стари обавештајац, навео га на разговор о томе како он види будућност српског устанка. Према Митезеровом извештају Живковић му је одговорио: "Руси су од нас много далеко, ви Нем-

ци сада сте врло слаби, Французе ми нећемо, а на Турке није ни мислити; према томе, морамо се сами старати да се одржимо."³² На крају, тако је и било.

На крају, Живковићем се на неки начин бавио и свемоћни аустријски канцелар Метерних. Пишући 22.11. 1810. године, опширан реферат цару Францу, којим тражи хитну смену генерала Симбшена са места команданта петроварадинске команде, на неколико места му као велике погрешке наводи његове контакте са Стефаном Живковићем и попустљивост према његовом деловању у вези са Аустријом. На крају Симбшен је и био смењен.³³

Стефан Живковић на бојном пољу

Из досадашњег излагања би се могло закључити да је Живковић, као вешт, лукав и окретан трговац и човек од Карађорђевог поверења успео да се неизмерно обогати за време устанка. Он то и јесте радио, често и на крајње бескрупулозан начин, нарочито док је био у пријатељству са моћним Младеном Миловановићем. У архиви земунског магистрата сачуване су бројне притужбе земуних трговаца на његове поступке укључујући и жалбу Михаила Давидовића који наводи да му је у Београду Живковић са оружјем у руци силом одузео 2.000 пјастера, са тврдњом да је то новац новосадског трговца Јефтимија Крстића, који му толику суму дугује.³⁴

Међутим, Живковић је несумњиво вишеслојна личност и у томе

³⁰ С. Терзић, Русија и српска револуција 1804-1815, *Европа и српска револуција*, Нови Сад 2004, 277.

³¹ С. Терзић, Русија и српска револуција 1804-1815, *Европа и српска револуција*, 278-279.

³² А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 5, 67-73.

³³ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 7-8, Београд 1966, 622.

³⁴ ИАБ, ЗМ; 1810, Ј 483, ЗМ, 1809, Ј 532.

одудара од других устаничких првака. Он се на делу исказао и као ратник. Запостављајући трговачке послове, месеце је проводио на фронту, учествовао у биткама, и то врло тешким, једном је био и рањен.

О свом трошку је издржавао сталну чету од 200 војника, а према потреби је тај број повећавао. Када је 1807. године Петар Николајевић Молер у борбама на Дрини доспео у тежак положај, у помоћ му је стигао са својим одредом Стефан Живковић и у тешким борбама су успели да сузбију Турке. Аустријски обавештајци су, пишући о тим борбама, назначили Живковића као команданта фронта на Дрини, што је нетачно.

У свом рапорту од 14.7.1808. године пуковник Перш извештава своју команду да је Живковић са одредом од преко 150 коњаника и пешака напустио Београд и кренуо на фронт према Нишу. О том походу занимљиво сведочење је оставио Нићифор Нинковић, добровољац из Војводине, који је ступио у тај Живковићев одред. У својим мемоарима он описује њихов боравак у Делиградском шанцу, испаде према Нишу и борбе са Турцима из нишког гарнизона. Живковић се тада у суштини борио у свом родном крају. Нинковић га описује као храброг и промишљеног команданта, који је стално саветовао своје људе да не гину лудо.³⁵

Када је после боја на Чегру, у лето 1809. године дошло до тешке кризе на јужном фронту, Совјет је хитно послао Стефана Живковића са његовим одредом у Сокобању коју је бранио Хајдук Вељко, иначе његов

стари пријатељ. Вук наводи да је Стефан Живковић послат са задатком да пази да "Вељко од своје луде главе неку глупост не учини."³⁶ Стефан је иначе био познат као одличан коњаник, није узалуд командовао коњицом приликом дочека грофа Мајлата. У опкољеној Сокобањи, коју је са надмоћним снагама нападао /према аустријским извештајима/ Алија Гушанац, Вељко и Стефан Живковић су одбили бројне турске нападе, вршећи испаде са својом коњицом. У тим божевима Стефан Живковић је био рањен и једва се спасао из опкољеног града. Рањен је био и његов побратим Хајдук Вељко. Аустријски командант Земуна, извештава своју команду да је Живковић, теже рањен код Бање, 25.7.1809. године стигао са остацима свог одреда у Београд.³⁷

Почетком 1810. године, када су Руси избили на Дунав, послат је да организује садејство са њима, па тако аустријски обавештајци јављају да је са руском војском на Дунаву код Брзе Паланке, а нешто касније мајор Маретић извештава грофа Радецког да Живковић са Хајдук Вељком води борбе у Крајини.³⁸ Током те године учинио је велике услуге руској војсци, које му нису заборавили и када је био протеран из Србије, добио је, наиме, чин руског пуковника.

Живковић је на бојном пољу доказао да је храбар борац, неустрашиво је улетао у окршаје, био је и рањен, међутим, имао је и доста талента за процену војне тактике. О томе сведоче и подаци да је више пута учество-

³⁵ Р. Перовић, *Грађа за историју првог српског устанка*, Београд 1954, 98.

³⁶ В. Караџић, *Грађа за српску историју*, 228-229.

³⁷ *Грађа из Земунских архива*, књ. 2, Београд 1961, 247.

³⁸ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ.7-8, 115-121.

вао у саветовањима устанничких вођа и да је том приликом давао разумне предлоге. На пример, када се после ослобођења територије београдског пашалука постављало питање шта радити даље, већина вођа је била за то да се остане на тој територији и организује одбрана. Та дефанзивна тактика би несумњиво водила у пораз. Насупрот њима, Живковић је предлагао да се војна дејства пренесу на територију противника, мобилишући локално српско становништво и језгровито закључује: "Боље је да ми Турке на њиховом земљишту разбијемо, него да их дочекујемо на нашем".³⁹

Породичне неприлике

У многим документима која су за собом оставили поједини актери устанка, Живковићеви савременици, ортаци и саборци, налазе се и наизглед неважне опаске које, када се сложе, откривају једну сложену и вишеслојну личност и несвакидашњи карактер. Једно је било извесно, што је постајао богатији и моћнији, поједине негативне црте његовог карактера постајале су све видљивије.

Нема сумње да је Живковић био до краја предан устанку. Такође је много чинио и за народ. Умео је да буде великодушан и да помаже сиротињу. О томе пева и Сима Милутиновић у "Сербијанки", наводећи да је Живковић:

*"Братољубно прознатнио себе
делећ' брашно дајућ' сиротињи,
осим брашна, соли и новаца, "*

Милан Ђ. Милићевић је забележио да је Живковић, када је боравио у Београду 1833. године и добио пензију од кнеза Милоша, многим дужни-

цима који су му дуговали новац, а било их је много, опростио дугове и пред њима поцепао све признанице које је поседовао.

Волео је музику, песму и вино, био је познати веселац. Није никакво чудо што је био у великом пријатељству са Хајдук Вељком, познатим бећаром тог времена.⁴⁰ Волео је и жене па је у Београду имао, како наводи Баталака, цео "хор својих нимфи". Због жена је први пут и навучао бес Карађорђа, када је због неузвраћене љубави организовао да једна млада и лепа Туркиња буде убијена. За несрећу, она је већ била љубавница Родофиникина, па је избио велики скандал.⁴¹

Његова жена, која је са децом прешла у Београд 1807. године, једно време је трпела његове лудорије, а онда је решила да му се освети на најгори могући начин. Када је Живковић бивао одсутан, она је у кући приређивала праве оргије са младим бећарима, опијала се до бесвести и потпуно је занемарила децу. Како је забележио Вук Караџић, начисто се била "проневаљалила". На крају се све завршило разводом, а на суду било пресуђено да он жени плати 4 кесе грошева за издржавање. Живковић је самоиницијативно то повећао на пет кеса и раскинуо са женом. Она је касније потпуно пропала и на крају као блудница и пијаница била бачена у Дунав.⁴²

Убрзо потом, оженио се по другом пут и у другом браку је срећно проживео до краја живота. Његова друга жена је била нико други до удовица моћног Аганлије. Звала се Руниша и

³⁹ М. Вукићевић, *нав. дело*, 302.

⁴⁰ Л. Арсенијевић Баталака, *нав. дело*, 303-304.

⁴¹ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 4, 868.

⁴² М:Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 166-167.

била је родом из беговске породице из Босне. У великом покољу и пљачки приликом заузећа Београда, њу је спасио Павле Поповић, кнез из села Вранића. Довео је у своју кућу, пружио јој заштиту и касније покрстио, па је добила на крштењу име Љубица. Као Љубица удала се за Стефана Живковића, у том браку добила кћер и када се Живковић преселио у Русију, са аустријским пасошем отишла је за њим иако су је браћа позивала да се врати њима у Босну.

Када је после слома устанка побегла у Земун, Љубица је била опљачкана од неког Халил-аге из Брчког, који је тврдио да му њен муж дугује новац па је Љубици покупио накит. На њену пријаву, земунска полиција је притворила Халила, одузела накит и саставила записник о одузетим стварима које су јој враћене. Из тог записника се види да је Живковић своју хануму био добро окитио. Вратили су јој три ђердана са 35 дуката, четири златна прстена, три бисерна ђердана, златни сат и цео низ ситнијег златног накита.⁴³

Сукоб са Карађорђем и изгнанство

Није тема ових разматрања да дубље анализира сукобе међу устаничким старешинама. Они су се поделили на аустрофилску и русофилску струју, а затим на групу која је била против Карађорђа и на оне који су га подржавали итд. Живковић је био јавно декларисани русофил и то можда најистакнутији. А када су Петар Добрњац и Миленко Стојковић почели да стварају опозицију према Карађорђу, Живковић, кога савременици карактеришу као "великог интриганта", им је одмах пришао. Живковић је у

тај табор придобио и кнеза Вујицу Вулићевића и Јанка Протића из Пожаревца. Пошто је давао велике суме на зајам Хајдук Вељку Петровићу, придобио је и њега, тако да је ова група постала реална опасност за Карађорђа. У интригама које су се плеле, Живковић је, како наводи Баталака, био "...један од најнесташнијих и најострвљенијих", што ће рећи један од најопаснијих.⁴⁴

Слично тврди и Иван Савић Југовић, секретар Совјета, који у писму генералу Симбшену, дајући преглед политичких прилика у Србији, наводи Стефана Живковића као једног од вођа опозиције. Карађорђев секретар Стефан Јефтић је чак тврдио да Русинису дошли у Србију на позив Карађорђа, већ их је довео Стефан Живковић, што је у сваком случају претеривање, без обзира што је Јефтић хтео да тиме истакне значај Живковића међу вођама опозиције.⁴⁵

Карађорђе је почетком 1811. године успео да сломи опозицију, а Миленко Стојковић и Петар Добрњац су морали да напусте Србију и оду у Влашку. И Карађорђе је изгледа сматрао да је Живковић опасан и није га пустио да оде из Београда, већ га је затворио у београдску тврђаву. Његови пријатељи су улагали велике напоре да га ослободе.

Руски конзул у Београду Недоба у свом рапорту почетком априла 1811. године извештава да је Живковић још увек у затвору и поред тога што су за њега интервенисали београдски житељи, чланови магистрата, поједине војводе, па и он лично. Ништа није мо-

⁴³ ИАБ, ЗМ, 1814, J 721.

⁴⁴ Л. Арсенијевић Баталака, *нав. дело*, 303-304.

⁴⁵ А. Ивић, *Списи бечких архива о првом српском устанку*, књ. 7-8, 347-462.

гло да утиче на "зверско срце Младена и Черног Георгија", како наводи Недоба. После овог рапорта, руски командант у Подунављу, генерал А.П. Зас, лично је интервенисао код Карађорђа, предлажући му "...да заповедите дати му слободу и великодушно њега помиловати".⁴⁶

Противници Карађорђа су лепо примљени од Руса и као награду за оданост Русији и њеним интересима добили су високе чинове. Тако су Петар Добрњац и Стефан Живковић Нишлија добили чинове пуковника, а Миленко Стојковић потпуковника. Занимљива је чињеница да су Руси Миленка Стојковића, једног од великих вођа устанка, ниже вредновали од Стефана Живковића.

Живот у Влашкој

Чим је прешао у Влашку, Живковић се поново вратио својим старим трговачким пословима. Повезао се са највећим и најбогатијим трговцем тог доба у Влашкој, Хаџи-Јанушем из Крајове и са њим се упустио у велике послове. Захваљујући чињеници да је у Румунији сачуван добар део архиве Хаџи-Јануша, из ње се могу добити бројни подаци о пословању Стефана Живковића са њим.⁴⁷

Из тих података се види да је Живковић углавном пословао са Русима, снабдевајући њихове трупе. Тако у једном писму он обавештава Хаџи-Јануша да му је руски генерал исплатио 490 дуката. Колико је та пословна сарадња била разграната и какве су природе били његови послови са Хаџи-Јанушем, може се видети из

једног рачуна у Јанушевом протоколу који се односи на временски размак од средине 1812. до априла 1813. године. У њему је реч о куповинама које су вршене преко Стефана Живковића у Видину, Калафату, Букурешту итд. Набављане су намирнице, оружје, сапун итд.

Без обзира на сукоб који је имао са Карађорђем, Живковић се изгледа измирио са њим и почео да снабдева устанике оружјем и муницијом. Октобра 1812. године Карађорђе пише Живковићу који се налази у Букурешту, тражећи да испоручи једну количину пушака.⁴⁸ Руски генерал Чичагов у писму Карађорђу извештава да пошиљка пушака које набавља Стефан Живковић креће за Србију у пратњи руских трупа. Очигледно је чин руског пуковника добро помагао Живковићу у његовим трговачким пословима.

И други устанички прваци одржавају везу са Живковићем и преко њега се снабдевају свакојаким потрепштинама, углавном за потребе ратовања. Тако Јаков Ненадовић и Сима Марковић јануара 1812. године од Живковића наручују 400 рисева хартије за фишеке, по цени од 11 гроша за рис хартије. Карађорђе поред пушака наручује велике количине барута и олова, тако да при крају устанка Живковић опет ради оно што је радио на почетку – бави се ратним лиферицијама.⁴⁹

У тешким данима слома устанка 1813. године Живковић потпуно запоставља своје послове и хита да помогне свом народу. Поново дипломатским мисијама. По налогу конзула Не-

⁴⁶ В.Б. Савић, *нав. дело*, 946.

⁴⁷ Р. Перовић, Из архива Хаџи-Јануша, *Годишњица Николе Чутића*, бр. 47, Београд 1938.

⁴⁸ *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, Крагујевац-Топола 1988, 72.

⁴⁹ В.Б. Савић, *нав. дело*, 1194.

добе одлази у Чешку где се налазио руски цар Александар са Карађорђе-вим писмом и молбом за помоћ. То је време непосредно пред битку код Лајпцига, када су Руси потпуно концентрисани на то да дотуку Наполеона. Живковић добија писмо руског министра војске Барклаја де Толија за Карађорђа и са тим хита назад.⁵⁰

Из Чешке се вратио у Земун 10.10.1813. године и аустријска полиција бележи да заједно са Недобом агитује код српских избеглица да не ступају у аустријски фрајкор. Истовремено знатним сумама новца помаже избеглице и буди им наду у повратак у Србију. Успева чак и да допре до Карађорђа кога аустријске власти држе изолованог. Пошто је руски пуковник, Аустријанци га не могу ухапсити, али је зато под сталном присмотром, тако да захваљујући полицијским извештајима можемо пратити његове делатности у то време.

Народни прваци на челу са архимандритом Мелентијем Никшићем га ангажују да у Бечу на конгресу заступа интересе Срба заједно са протом Матејом, Д. Фрушићем и Д. Давидовићем. Често је приман код руског министра Каподистрије, путује и за Париз, стално у покушајима да за српску ствар учини што више. Нажалост, у томе ни он, као ни други, није имао неког већег успеха. У то избија и Други српски устанак и Живковић се враћа у Букурешт.

Бавећи се народним пословима потпуно је занемарио своје послове и претрпео велике губитке. У Букурешту се уплео у дуготрајне судске парнице у покушајима да наплати своја потра-

живања. У томе није имао много успеха. На пример, добио је на суду парницу против неког Илије Трајановића, који му је дуговао 11.050 талира, али овај није имао ни новаца ни имовине да му плати па је остао у затвору, а Живковић без пара. Таквих је парница било још и Живковић је скоро осиромашео.⁵¹

Због своје склоности ка политици и авантурама. У Влашкој се уплео у везе са грчким хетеристима, чак је одржавао и везе са једним од вођа Хетерије, Емануилом Ксантосом о чему је овај и писао у својим мемоарима. Мешао се и у односе Порте са кнезом Милошем Обреновићем, ометајући његовог опуномоћеника Михаила Германа. Меру је коначно превршио када се са братом Хајдук Вељковим, Миљком Петровићем уплео у неуспелу буну у Букурешту и Јашију 1819. године. Руски конзул у Букурешту А. Пини о томе извештава свог министра наводећи да је Миљкова буна "...била предузета по сугестијама и директивама пуковника Живковића."⁵² Коначно, после ове буне, 1819. године, руске власти су наредиле Живковићу да напусти Влашку и да се насели у Кишињеву, где га је 1822. године посетио и Вук Караџић. Посетио га је и велики руски песник Пушкин приликом свог боравка у Бесарабији и од Живковића добио доста података о Карађорђу, што му је послужило као основа да испева "Песму о Црном Ђорђу" и "Карађорђевој кћери".⁵³

Са скромном руском пензијом Живковић је једва састављао крај са

⁵⁰ А. Ивић, *Између првог и другог српског устанка*, Загреб 1917, 10.

⁵¹ С. Јанковић, Неки архивски подаци о Хаџи Продану и Стефану Живковићу, *Историјски часопис*, бр. 14-15, Београд 1965, 367-371.

⁵² *Исто*, 369.

⁵³ С. Терзић, *нав. дело*, 310.

крајем. Његово огромно богатство, настало за време устанка, пропало је као и сам устанак. Дотукло га је његово избивање из Влашке 1813-1815. године када је практично истрошио сав капитал трудећи се да помогне свом народу. Никада се више није материјално опоравио. Коначно, 1833. године се обратио за помоћ кнезу Милошу. Те године је Милош установио прве српске државне пензије. Шкрти Милош се није разбацивао ни својим ни државним новцем, које је, иначе, често поистовећивао. Тако је Милош указом 1833. године одредио да пензије могу добити најзаслужнији људи и доделио прве проти Матеји Ненадовићу, кнезу Илији Марковићу и Стефану Живковићу.⁵⁴ Овај податак показује каква је била улога Стефана Живковића у Првом српском устанку. Мудри Милош је то умео да цени.

После добијања пензије, Живковић се враћа у Русију, где после неколико година умире у Полтави, а његова супруга Љубица се враћа у Београд, где је уживала његову пензију до смрти. О судбини његових потомака нема сачуваних података.

⁵⁴ Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд 1986, 247.